

Hoe heeft de arbeidspositie van kunstenaars zich de afgelopen eeuw ontwikkeld en welke rol heeft de overheid daarbij gespeeld?

De hand aan de ploeg

Ultrakorte geschiedenis van werk, markt en inkomen in de culturele en creatieve sector

Laten we via een portrettengalerij naar ons verhaal gaan. Allereerst het zelfportret van Jan Wieggers (1893-1959), in 1918 een van de oprichters van het kunstenaarscollectief De Ploeg. De groep zocht gezamenlijk naar presentatiemogelijkheden, deelde een gemeenschappelijk atelier en modellen, verdedigde de nieuwe kunst en toonde onderlinge solidariteit. Daarnaast hangt een portret van Jean-François van Royen (1878-1942), jurist, hoge ambtenaar bij het toenmalige staatsbedrijf PTT, belangrijke opdrachtgever voor vormgevers en grafici, initiatiefnemer van het Voorzieningsfonds voor Kunstenaars, voorzitter van de Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst VANK, medeoprichter van de Nederlandse Organisatie van Kunstenaars. Naast hem een portret van Frieda Belinfante (1904-1995), dirigent, cellist en componist. Belinfante stootte

als vrouwelijke dirigent haar hoofd niet tegen een glazen, maar tegen een betonnen plafond. Zij was actief in het kunstenaarsverzet en zorgde voor eten, geld en papieren voor ondergedoken collega's. Muziekeducatie ging haar zeer ter harte. Dan zien we Jan van Gilse (1881-1944), componist en dirigent, oprichter van het Genootschap van Nederlandse Componisten en, ter bescherming van de auteursrechten, mede-initiatiefnemer van BUMA. Hij wordt geflankeerd door Willem Sandberg (1897-1984), ontwerper, typograaf, directeur van het Stedelijk Museum, voorvechter voor vernieuwende kunst, voorzitter van de Federatie van Kunstenaarsverenigingen. Het laatste portret is dat van Jan Kassies (1920-1995), directeur van dezelfde Federatie, algemeen secretaris en later voorzitter van de Raad voor de Kunst, initiatiefnemer van de Boekmanstichting en directeur in het theateronderwijs.

Jan Wiegiers, *Zelfportret*, 1920, houtsnede. Collectie Groninger Museum, schenking Kunsthandel / Galerie Richard ter Borg. Foto: Marten de Leeuw.

Jan Wiegiers (1893-1959) was een van de oprichters van het kunstenaarscollectief De Ploeg

Wat deze zes delen, is hun inzet voor solidariteit, samenwerking, werk en inkomen in de cultuursector. En ook: dat die inzet niet losstond van duidelijke opvattingen over inhoud en kwaliteit en in de meeste gevallen zeker ook niet van aandacht voor publieke participatie in cultuur.

Beleid op vier thema's

Deze personen voeren naar de vier thema's van de *Arbeidsmarktagenda culturele en creatieve sector* (Werkgroep arbeidsmarktagenda culturele en creatieve sector 2017). Het thema dialoog gaat over effectieve gesprekken tussen opdrachtgevers en opdrachtnemers, over samenwerking, solidariteit en organisatie binnen die groepen afzonderlijk en tussen hen samen. Het thema afspraken gaat over goede belangenbehartiging en lobby, goed opdrachtgeverschap en eerlijke →

Jean-François van Royen, zomerzegel, 1948.

Jean-François van Royen (1878-1942) was een hoge ambtenaar bij de PTT, een belangrijke opdrachtgever voor vormgevers en grafici. Hij was tevens initiatiefnemer van het Voorzieningsfonds voor Kunstenaars, voorzitter van de Nederlandse Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst en medeoprichter van de Nederlandse Organisatie van Kunstenaars

arbeidsvoorwaarden. Het thema verdienvermogen gaat onder meer over de waardering van intellectueel eigendom, verruiming van het aantal opdrachtgevers en vergroting van de afzetmarkt. Het thema professionalisering ten slotte brengt ons bij het beroepsvakonderwijs en nascholing. Maar het thema omvat ook het delen van kennis tussen collega's onderling. Dit is nodig om de arbeidsmarkt op een hoger plan te brengen.

Overheidsbeleid op deze thema's is in de eeuw sinds de oprichting van De Ploeg veelal bescheiden maar zelden afwezig geweest. Het Voorzieningsfonds voor Kunstenaars (VvK)¹, opgericht in 1936, is een markant voorbeeld van samenwerking tussen kunstwereld, overheden en particulieren. De ministeries van Cultuur en Sociale Zaken, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, kunstenaarsorganisaties, het Prins

Yve du Bois, *Portret Frieda Belinfante*, 2011, olieverf op hout, 70 × 50 cm.
Frieda Belinfante (1904-1995) was dirigent, cellist en componist en was tijdens de Tweede Wereldoorlog actief in het kunstenaarsverzet

Bernhard Fonds en Comité voor de Zomerpostzegels droegen een gezamenlijke bestuurlijke verantwoordelijkheid. Het VvK kende aan kunstenaars en vormgevers leningen en giften toe voor levensonderhoud, investeringen en presentaties. Na de bezuinigingen in de jaren tachtig trokken de overheden zich grotendeels terug. Pogingen van het fondsbestuur om een moderner solidariteitsfonds neer te zetten mislukten. De overheid maakte wel een doorstart mogelijk naar wat in 2002 Kunstenaars&CO en na de fusie met Kunst&Zaken in 2010 Cultuur+Ondernemen werd.

Kunstuitleen en BIK

Met name beeldendkunstenaarsorganisaties keken rond 1986 met argusogen naar de nieuwe plannen van het Voorzieningsfonds. Zij vreesden een alibi voor het afschaffen van de Beeldende

Jan van Gilse.
Jan van Gilse (1881-1944) was componist en dirigent, oprichter van het Genootschap van Nederlandse Componisten en mede-initiatiefnemer van auteursrechtenorganisatie BUMA

Kunstenaars Regeling (BKR). De BKR, in het leven geroepen in 1956, was een internationaal unieke regeling die inkomens aan kunstenaars verschafte in ruil voor een 'contraprestatie': kunst. De regeling bestond tot 1987 en leverde een zeer omvangrijke publieke collectie op. Dit heeft een direct verband met het fenomeen van de kunstuitleen. Nadat kort na de Tweede Wereldoorlog kunstenaar Pieter Kooistra zelf met de bakfiets zijn kunst ging uitlenen, breidde dat fenomeen zich als particuliere dienstverlening snel uit. Naast de SBK (Stichting Beeldende Kunst), gebundeld in de Federatie Kunstuitleen (FKU), ontstonden in veel gemeenten artotheken waar het kunstbezit van de overheid kon worden geleend. Na een aanvankelijke richtingenstrijd tussen de 'ideologisch correcte' initiatieven van de Vereniging Overleg van Artotheken (VOA) en de 'commerciële'

Jan Sierhuis, *Portret Willem Sandberg*, 1978, olieverf op doek, 100 × 80 cm. Collectie AMC, Amsterdam UMC.

Willem Sandberg (1897-1984) was ontwerper, typograaf, directeur van het Stedelijk Museum en voorzitter van de Federatie van Kunstenaarsverenigingen

van de FKU, verzoenden zij zich later in een nieuwe gezamenlijke FKU. Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC) D'Ancona (1989-1994) zag het belang van de kunstuitleen zowel in publiekparticipatie als voor de arbeidsmarkt voor kunstenaars. Zij maakte met rijks-subsidie een landelijk bureau mogelijk. Aan die steun en aan het geloof van de verschillende overheden in de kunstuitleen kwam binnen een of twee decennia weer een eind. Discontinuïteit in het cultuurbeleid lijkt wel een constante factor.

De rijksoverheid initieerde rond 2005 het project Beroepskunstenaars in de Klas (BIK), gericht op zowel kunstenaarsinkomen als educatie en cultuurspreiding. Het project heeft in samenwerking met het kunstvakonderwijs en centra voor de kunsten een paar jaar succesvol gedraaid tot ook hier de steun werd ingetrokken. Toch was cultuur op school in die periode een →

Steven Kwint, *Portret Jan Kassies*, 1969, olieverf op doek, 70,2 × 50,1 cm. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Jan Kassies (1920-1995) was directeur van de Federatie van Kunstenaarsverenigingen, algemeen secretaris en voorzitter van de Raad voor de Kunst, initiatiefnemer van de Boekmanstichting en directeur in het theateronderwijs

favoriet onderwerp in het cultuurbeleid. Ondanks bezuinigingen wisten verantwoordelijk minister Van der Hoeven en staatssecretaris Van der Laan structureel ruim 20 miljoen euro vast te leggen voor een vast bedrag van 10,90 euro per kind per klas in het primair onderwijs. Effecten hiervan op de culturele arbeidsmarkt zijn voor zover ik weet niet berekend, maar ze zijn er zeker.

Toenadering tussen culturele en creatieve sector

De effecten van het bezuinigingsbeleid in 2012 door het kabinet-Rutte I zijn wél onderzocht. In Rutte II kreeg minister Bussemaker van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap niet de middelen om dat te compenseren, los van een enkele marginale reparatie. In plaats daarvan stak ze haar energie in het agenderen van voor het cultuurbeleid belangwekkende onderwerpen zoals diversiteit en de arbeidsmarktpositie. Zo gaf zij aan de Sociaal-Economische Raad (SER) en de Raad voor Cultuur opdracht om de culturele arbeidsmarkt te analyseren. Het gaat daarbij niet alleen om kunstenaars, maar ook om ondersteunende en overkoepelende functies en de niet gesubsidieerde segmenten, met name in de creatieve sector. In de laatste jaren is er zowel in de praktijk als in het beleid meer toenadering tussen wat doorgaans de ‘culturele sector’ en de ‘creatieve sector’ wordt genoemd. Dat was in het begin van de vorige eeuw nog gewoon: geen strak onderscheid tussen toegepaste kunst, kunst in opdracht, autonome kunst, ambachtscunst, vormgevende kunst, uitvoerende kunst, commercieel succesvolle kunst of vernieuwende kunst in de maatschappelijke marge. En dit bleef zo tot aan de jaren zestig. Als je je verdiept in de geschiedenis van de Federatie van Kunstenaars-

verenigingen, wordt echter duidelijk dat zowel de architecten (BNA) als de toonkunstenaars (KNTV) nadrukkelijk hebben getwijfeld of ze zich wel bij al die ‘artiesten’ moesten aansluiten (Burg et al. 1987).

De analyse van de SER en de Raad voor Cultuur (Commissie Arbeidsmarktverkenning Cultuursector 2016) omvat de volle breedte van het terrein, inclusief de journalisten (die er als beroepsgroep zelf opvallend weinig melding in media van hebben gemaakt). De uitkomsten van de analyse zijn alom als verontrustend gekenschetst, onder meer vanwege de lage honoraria en zeer beperkte onderhandelingspositie. Werkgevers en werknemers in de sector hebben vervolgens, aangemoedigd door SER-voorzitter Mariëtte Hamer, de SER en de Raad voor Cultuur om advies gevraagd: wat staat ons nu te doen? Minister Bussemaker heeft zich bij dit adviesverzoek aangesloten. Het resultaat was *Passie gewaardeerd* (SER et al. 2017). Minister Bussemaker heeft via Kunsten '92 de sector gestimuleerd om met een arbeidsmarktagenda te komen die concrete acties kan uitlokken, zowel van de sector zelf als van de overheden. Haar opvolger, minister Van Engelshoven, nam deze agenda in november 2017 in ontvangst en bereidde naar aanleiding hiervan voorstellen aan de Tweede Kamer voor.

Versnippering van de sector

De aandacht van de overheid voor arbeidsmarktaspecten staat in contrast met de veel gebezigde uitspraak van bestuurders: ‘kunstbeleid is geen kunstenaarsbeleid’. Die mantra is aanvechtbaar. Niet alleen omdat kunstbeleid zonder kunstenaars – net als landbouwbeleid zonder boeren, wetenschapsbeleid zonder wetenschappers of economisch beleid zonder ondernemers – lastig te voeren is. Maar vooral, en dat werd hierboven al duidelijk, omdat beleidsaspecten samenvallen en niet op te knippen zijn. De in 1951 tot stand gekomen percentageregeling voor beeldende kunst² bijvoorbeeld dient de vormgeving van Nederland, draagt bij aan een esthetisch klimaat en komt makers en uitvoerders ten goede. De verschillende rijksfondsen die in de afgelopen decennia tot stand kwamen, hebben het kunstbeleid structuur gegeven en tegelijkertijd talloze kunstenaars met individuele regelingen aan werk en inkomen geholpen.

Een gestructureerd, geformaliseerd, breed en onontkoombaar overleg met het veld is het ontbrekende element in het rijkscultuurbeleid

Veel van het cultuurbeleid kreeg vorm in goed overleg met de georganiseerde wereld van instellingen en werkenden in de culturele sector. De status van het kunstenaarsverzet zorgde ervoor dat vooral in de jaren na de oorlog de georganiseerde kunstenaarswereld behoorlijke invloed kon uitoefenen. De Federatie van Kunstenaarsverenigingen hield zich bewust meer met cultuurpolitieke ontwikkeling dan met materiële belangenbehartiging bezig en was eind vorige eeuw een gerespecteerde gesprekspartner voor de overheid; de positie laat zich goed vergelijken met die van Kunsten '92 nu.

De vakbonden stelden zich, deels binnen, deels buiten de grote vakbeweging FNV, met wisselende kracht op. De geschiedenis is er een van uiteenvallen en samengaan. De werkgevers zijn zich relatief laat gaan clusteren en gingen ten slotte samenwerken in de Federatie Cultuur en de Federatie Dutch Creative Industries. Het is opvallend dat bureaus (en daarmee werkgevers) en individuele zelfstandigen elkaar vaak in één vereniging vonden. Dit harmonieuze, disciplinegerichte, hybride model werkt goed in de richting van de externe opdrachtgevers en overheid, maar verklaart ook de tot dusverre gebrekkig gearticuleerde sociale dialoog en misschien ook wel versnippering van de sector als geheel.

Het is het ontbrekende element in het rijks-cultuurbeleid: een gestructureerd, geformaliseerd, breed en onontkoombaar overleg met het veld. Deze situatie biedt op zijn best een rijke variëteit aan overleggen en voorkomt een gebureaucratiseerde overlegstructuur. Het biedt op zijn slechtst een overheid die opportunistisch kan shoppen in het veld, en voor het veld zelf leidt het tot gemiste kansen.

Terug naar de portrettengalerij: er mist nog op zijn minst één portret. Dat van Emanuel Boekman (1889-1940), typograaf, politicus, wetenschapper. Hij promoveerde op een proefschrift over kunst en politiek waarin hij onder meer pleitte voor kunstspreading en voor het verlenen van opdrachten bij nieuwe bouwwerken. Het was de georganiseerde kunstenaarswereld die later het initiatief nam tot de Boekmanstichting, hét kenniscentrum voor kunst, cultuur en beleid en de uitgever van *Boekman*. •

Literatuur

- Burg, F. van den en J. Kassies (1987) *Kunstenaars van Nederland! Het ontstaan van de Federatie van Kunstenaarsverenigingen en de Raad voor de Kunst 1942-1950*. Amsterdam: Boekmanstichting.
- Commissie Arbeidsmarktverkenning Cultuursector (2016) *Verkenning arbeidsmarkt culturele sector*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad/Raad voor Cultuur.
- SER en Raad voor Cultuur (2017) *Passie gewaardeerd, versterking van de arbeidsmarkt in de culturele en creatieve sector*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad/Raad voor Cultuur.
- Wergroep arbeidsmarktagenda culturele en creatieve sector (2017) *Arbeidsmarktagenda culturele en creatieve sector 2017-2023*. Amsterdam: Kunsten '92.

Noten

- 1 De auteur was bij deze en andere in het artikel genoemde organisaties betrokken. Hij is zich daarvan bewust terwijl hij een zo objectief mogelijke beschrijving nastreeft.
- 2 Conform de rijksregeling voor beeldende kunst werd 1,5 procent van de nieuwbouwsom aan decoratieve aankleding van een rijksgebouw besteed. De regeling werd in veel gemeenten overgenomen en is inmiddels vaak ook weer verdwenen.

Erik Akkermans is zelfstandig adviseur en onder meer lid van de Regiegroep Arbeidsmarktagenda Culturele en Creatieve Sector en voorzitter van de Kunstraad Groningen